

Jaczewski, Bohdan

Rola Funduszu Kultury Narodowej w popieraniu twórczości naukowej (1928-1939)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 14/1, 75-93

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROLA FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ W POPIERANIU TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ (1928—1939)

W pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski nie zdołano zapewnić badaniom naukowym odpowiednich dotacji finansowych. Wydatki na naukę stanowiły wówczas zaledwie 0,1⁰/₀ wydatków państwowych, niewspółmiernie mało w porównaniu z wydatkami na ten cel naszych sąsiadów. Polska Akademia Umiejętności (PAU) pobierała dotację równą jedynie piątej części tej, którą otrzymywała niegdyś od rządu austriackiego. Stale podkreślano też niedofinansowanie Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (TNW) i Towarzystwa Naukowego we Lwowie (TNL). Opozycja sejmowa poddawała więc budżet nauki częstej krytyce wykazując, że dotacje dla poszczególnych zakładów uniwersyteckich i politechnicznych wynosiły po parę lub kilka tysięcy złotych, co uniemożliwiało zakup nowej aparatury¹.

Spółeczne finansowanie nauki polskiej nie miało w okresie międzywojennym znacznych rozmiarów. Gospodarka polska bowiem opanowana była w dużym stopniu przez kapitał zagraniczny, który wolał popierać badania naukowe w krajach macierzystych, gdzie istniało dla tych badań odpowiednie zaplecze; kapitałiści polscy natomiast lokowali znaczną część swych środków w bankach zagranicznych. Były to okoliczności szczególnie niekorzystne dla rozwoju nauk technicznych².

W tych warunkach środowiska zainteresowane w poprawieniu sytuacji nauki polskiej zwracały baczną uwagę na pomyślną działalność instytucji powołanych do opieki nad twórczością naukową w różnych krajach zachodniej Europy. Badano zatem dokładnie rolę powołanego w dobie ciężkiego kryzysu gospodarczego (1920 r.) Towarzystwa Popierania Nauki Niemieckiej (Die Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft); przyjęło ono zasadę bezpośredniej opieki nad pracą naukową, uznając, że Towarzystwo może wspierać członków i współpracowników instytucji naukowych bez przekazywania funduszy do dyspozycji tym instytucjom. Towarzystwo wspomagało głównie nauki matematyczno-przyrodnicze i sto-

¹ Por.: m.in.: „Nauka Polska”, t. 3, 1920 i t. 8, 1927; tomy te zawierają materiały dwu zjazdów poświęconych zagadnieniom organizacji i rozwoju nauki polskiej; por. także: *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu* (materiały drukowane znajdujące się w Bibliotece Sejmowej): posiedzenie 15 z 2 VI 1928 i posiedzenie 46 z 6 II 1929. Wartość nabywczą złotego międzywojennego była ok. 10 razy wyższa od wartości złotego obecnego; por.: M. Kałeckki, *Porównanie dochodu robotników i pracowników umysłowych z okresem przedwojennym*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1/1964, s. 36.

² Por. np.: Z. Landau, J. Tomaszewski, *Kapitały obce w Polsce. Materiały, dokumenty*. Warszawa 1964, ss. 13—24 oraz 777 i nast.; L. Śliwiński, *W sprawie stanu i potrzeb nauki polskiej w stosunku do poszczególnych regionów*. „Nauka Polska”, t. 21, 1936, ss. 290 i nast.; por. też: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie (dalej: APANK), Rada Nauk Seisłych i Stosowanych, sygn. 149.

sowane, a w pewnych gałęziach wiedzy niemal połowa produkcji naukowej opierała się na jego zasiłkach. Było ono finansowane przede wszystkim przez państwo i przedstawiciel Ministerstwa Spraw Wewnętrznych miał prawo weta wobec uchwał zarządu Towarzystwa. Analizowano w Polsce również działalność powołanego w Anglii po 1915 r. specjalnego, odpowiedzialnego przed Parlamentem urzędu (Committee of the Privy Council), który dysponował sumami przeznaczonymi przez Parlament na rozwój i organizację badań naukowych i technicznych. Brano ponadto pod uwagę pomyślny rozwój norweskiego Państwowego Funduszu Badań Naukowych i łotewskiego Funduszu Kultury. Sygnalizowano też, że utworzony w 1927 r. w Belgii Komitet Propagandowy uzyskał od sfer finansowych ok. 100 mln franków dla nowej instytucji, mającej na celu popieranie badań naukowych³.

W oparciu o doświadczenia tych wszystkich instytucji polskie środowiska naukowe postanowiły wykorzystać pomyślną koniunkturę gospodarczą lat 1927—1929, by stworzyć na gruncie polskim instytucję zdolną do naprawienia zaniedbań wynikających z niedofinansowania nauki. Podkreślano, że rozwijające się potrzeby naukowe wymagają wielkich sum, na których pokrycie nie mogą wystarczać normalne kwoty w budżetach ministerstw; tym bardziej, że potrzeby te, przenikając wszystkie dziedziny życia, wykraczają poza obręb zainteresowań poszczególnych resortów. Postulowano zatem powołanie placówki centralizującej badanie potrzeb nauki i sztuki oraz pomoc w ich zaspokojeniu⁴.

Wyrazicielem tych dążeń został zasłużony organizator nauki polskiej, ówczesny dyrektor Departamentu Nauki i Szkół Wyższych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), inż. Stanisław Michalski, którego znany literat i działacz kultury Artur Śliwiński tak scharakteryzował: „Dwa wielkie hasła, niby dwie jasno płonące pochodnie, przyswiecały jego życiu: oświata i nauka. Zawsze miałem wrażenie, że te dwie dziedziny pochłaniają wszystkie jego wysiłki, całą jego energię, jego twórczą inicjatywę, jego niewyczerpany zapał, że są największą pasją i treścią jego egzystencji. Był świetnym organizatorem i umiał dobierać sobie cennych współpracowników”⁵.

Należało przede wszystkim przekonać czynniki kompetentne; Michalski postanowił zwrócić się do marszałka J. Piłsudskiego poprzez ministra WRiOP, dra Gustawa Dobruckiego. Przedstawił zatem Dobruckiemu, na jego żądanie, spis najpilniejszych potrzeb nauki i kosztorys niezbędnych wydatków. W lutym 1928 r. odbyła się wstępna konferencja na Zamku, w której uczestniczyli, obok Piłsudskiego i prezydenta I. Mościckiego, Michalski i Śliwiński. Według relacji Śliwińskiego, na sugestię Michalskiego, aby rząd przyznał na popieranie nauk 5 mln zł miesięcznie, Piłsudski odpowiedział decyzją o przeznaczeniu na ten cel 5 mln zł, ale

³ Por. m.in.: B. Suchodolski, *Opieka nad nauką w Niemczech*. „Nauka Polska”, t. 11, 1929, ss. 203—257; J. Wojciechowski, *Anglia. Współpraca państwa i przemysłu na polu badań naukowych*. Tamże, t. 5, 1925 ss. 385—392. 100 mln franków belgijskich odpowiadało ok. 2,5 mln złotych międzywojennych.

⁴ Por. materiały o koncepcji utworzenia Funduszu Kultury Narodowej w Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Akta Prezydium Rady Ministrów, sygn. 99—43.

⁵ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dalej: APAN), Materiały Artura Śliwińskiego, sygn. III-59. Zob. tamże wiele interesujących danych o S. Michalskim. Ostatnio ukazała się też ciekawa publikacja: *Stanisława Michalskiego autobiografia i działalność oświatowa*. Opracowanie H. Radlińskiej. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967; publikacja ta niestety obejmuje tylko okres do 1915 r.

rocznie. W kilka dni później odbyła się nowa narada, na której ustalono, że wobec rezygnacji kandydata marszałka — Śliwińskiego, dyrektorem Funduszu Kultury Narodowej (FKN) zostanie forsowany przez prezydenta Michalski, uzyskując prawo swobodnego dobierania współpracowników⁶. Formalnie Fundusz Kultury Narodowej został utworzony uchwałą Rady Ministrów z 2 IV 1928, zatwierdzoną przez prezydenta 22 V 1928⁷, ale Michalski urzędował jako dyrektor już od 1 III.

Zgodnie z uchwałą Rady Ministrów oraz ze statutem, zatwierdzonym przez Komitet FKN, zadaniem Funduszu było popieranie polskiej twórczości naukowej i artystycznej, przede wszystkim przez udzielanie zasiłków i stypendiów naukowych. Komitetowi FKN przewodniczył prezydent Rzeczypospolitej, a zastępował go prezes Rady Ministrów; w skład wchodził m.in. ministrowie: spraw zagranicznych, skarbu oraz WRiOP. Zarządzanie Funduszem należało do prezesa Rady Ministrów, który je sprawował za pomocą dyrektora Zarządu FKN. Do obowiązków Zarządu należało zbieranie dla Komitetu FKN materiałów dotyczących potrzeb nauki i sztuki oraz wysuwanie na tej podstawie wniosków, opracowywanie podań o zasiłki i stypendia oraz kontrola wypełniania warunków przez otrzymujących je. Podstawą oceny ważności i pilności spraw przedstawianych Komitetowi FKN w podaniach o zasiłki udzielane instytucjom, towarzystwom i wydawnictwom oraz na badania zespołowe i indywidualne były: wyniki ankiet rozsyłanych do specjalistów w sprawach potrzeb różnych gałęzi nauki i sztuki, wyniki narad komisji przy Zarządzie FKN rozważających potrzeby różnych gałęzi nauki i sztuki, wyniki ankiet w ministerstwach w sprawie wymaganych przez państwo świadczeń nauki i sztuki, opinie zebrane o każdym podaniu o zasiłek. Techniczną stroną administrowania Funduszem zajmowało się Biuro Prezydzialne Prezydium Rady Ministrów⁸.

Posiedzenia Komitetu FKN odbywały się na Zamku. W trakcie sześciu posiedzeń zwołanych w latach 1928—1930 dyskutowano tu sprawy związane z przyznawaniem zasiłków i stypendiów oraz dokonywano ich podziału. W następnych latach prezydent upoważniał samego dyrektora FKN do przyznawania zasiłków i stypendiów w granicach każdorazowego budżetu, zobowiązując go do składania sprawozdań do zatwierdzenia prezydenta i premiera. Upoważnienia te dawane były na początku każdego roku bieżącego^{8a}.

Na podstawie *Ustawy o nadzwyczajnych inwestycjach państwowych* z 31 III 1928⁹ pierwsza dotacja skarbu państwa na rzecz FKN wyniosła 5 mln zł, co — wobec kwoty 630 tys. zł przewidzianej w budżecie MWRiOP na rok 1928/29 na „zasiłki dla uczonych, młodych pracowników naukowych i na badania naukowe” — określa wagę nowej instytucji. Warto podkreślić, że wydatki administracyjne stanowiły ok. 0,5% ogólnego budżetu FKN; po trzech zaś latach działalności biuro Zarządu FKN dysponowało zaledwie trzema pracownikami.

Statystyka akademickich sił naukowych, przeprowadzona z inicjatywy i środkami FKN, stwierdziła wakowanie 50 katedr w akademickich

⁶ Por.: AAN, tamże; oraz: APAN, tamże.

⁷ Por.: „Monitor Polski”, nr 194/1928, poz. 209; oraz: AAN, tamże, sygn. 99—27.

⁸ Por.: *Pierwsze sprawozdanie Funduszu Kultury Narodowej* (dalej: *I spraw. FKN*; analogicznym skrótem będą oznaczane kolejne dalsze sprawozdania FKN). Warszawa 1931, s. 2.

^{8a} Por.: AAN, tamże, sygn. 99—65/1.

⁹ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 43/1928, poz. 420.

szkołach państwowych, a rozwój szkół akademickich wymagał, zdaniem ekspertów FKN, utworzenia w najbliższych latach ok. 100 nowych katedr; roczny dopływ kandydatów przygotowanych do objęcia kierownictwa katedr wynosić by zatem powinien ok. 130 osób. Obliczono również, że utrzymanie corocznie 330 stypendystów jest niezbędne dla planowej gospodarki siłami naukowymi, których liczba powinna sięgać 5000¹⁰.

Komitet FKN postanowił przyznawać stypendia naukowe na wnioski szkół akademickich lub profesorów kierujących studiami kandydata; stypendia zagraniczne przyznawano po ukończeniu studiów krajowych, stypendia krajowe — dla uzyskania doktoratu, habilitacji lub napisania pracy uznanej za ważną¹¹. W latach 1928/29—1934/35 (za dalsze lata brak pełnych danych) FKN udzielił łącznie 1131 stypendiów (458 zagranicznych i 673 krajowe) na sumę 3 313 643 zł (por. tablicę I). Spośród stypendystów 9 zostało profesorami, a 15 — docentami.

W tychże latach FKN udzielił łącznie 609 zasiłków na sumę 5 163 288 zł (por. tablicę I). Blisko połowa zasiłków przeznaczona była na wydawnictwa (por. tablicę III), z czego ponad 60% szło na potrzeby nauk humanistycznych. Np. w latach 1928/29—1930/31 z zasiłków tych wydano 73 dzieła z zakresu nauk humanistycznych, 19 — z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych, 11 reprezentowało nauki stosowane, a 8 obejmowało ogólnie zagadnienia nauki oraz różne. Oprócz tego przy współudziale FKN wydawano w tych latach 10 naukowych czasopism humanistycznych, 4 — z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych i 2 — ogólnonaukowe¹².

W tych i następnych latach Fundusz Kultury Narodowej finansował także m.in. wydawnictwa, jak: *Biblia królowej Zofii*, *Bibliografia historii polskiej* Finkla, *Literatura polska* Korbuta, *Słownik geograficzny ziem polskich*, *Polski słownik biograficzny*, *Słownik starożytności słowiańskich*, *Paleontologia polonica*. Popierane zaś przez FKN badania zespołowe dotyczyły przede wszystkim kompleksowych studiów fizjograficznych i geograficznych ziem polskich, studiów nad strukturą agrarną Polski itp. Zasiłki FKN umożliwiały nieraz prowadzenie prac badawczych dotąd w Polsce nie podejmowanych, szczególnie gdy wymagały one kosztownej aparatury. Z zasiłków korzystali tej miary uczeni, co Tadeusz Banachiewicz, Stefan Pieńkowski, Wojciech Rubinowicz, Wojciech Świętosławski, Franciszek Bujak, Ludwik Krzywicki, Stanisław Łempicki, Zygmunt Wojciechowski, Tadeusz Zieliński.

Niejednokrotnie w środowisku naukowym zwracano uwagę na zbyt skromne finansowanie przez FKN nauk technicznych. Tak np. profesor Politechniki Lwowskiej Roman Witkiewicz napisał już w 1929 r. memoriał do Komitetu FKN, w którym krytykował zbyt małą liczbę stypendiów przyznawanych pracownikom uczelni technicznych¹³, a władze Akademii Nauk Technicznych podkreślały, że w trzechleciu 1928/29—1930/31 zasiłki FKN w zakresie nauk stosowanych wynosiły zaledwie 7,1% ogólnej sumy zasiłków, z 570 zaś stypendystów tylko 44 osoby reprezentowały nauki techniczne¹⁴.

Fundusz rozpoczął działalność w okresie dobrej koniunktury gospo-

¹⁰ Por.: *I spraw. FKN*, ss. 59—61; oraz: W. Świętosławski, *Uwagi o organizacji twórczości i pracy naukowo-badawczej w Polsce*. „Nauka Polska”, t. 10, 1929, ss. 1—13.

¹¹ Por.: *I spraw. FKN*, s. 60.

¹² Dane ustalone na podstawie *I spraw. FKN*.

¹³ Por.: AAN, tamże, sygn. 99—43.

¹⁴ Por.: *II spraw. FKN*. Warszawa 1934, ss. 209—211.

darczej. Już jednak pod koniec 1929 r. wystąpił kryzys, najgłębszy, jaki kiedykolwiek dotknął gospodarkę polską. Dopiero w 1935 r. nastąpiła pewna poprawa sytuacji, jednakże jeszcze w 1936 r. była ona niepomysłna, a właściwe ożywienie gospodarki nastąpiło w 1937 r.

Szybkie zmniejszanie się w czasie kryzysu dochodów budżetowych pociągało za sobą konieczność obniżki wydatków państwa, przy czym głównie jej ciężar poniosły: oświata, nauka, kultura, opieka społeczna. Tak np. w preliminarzu budżetowym MWRiOP na 1930/31 r. dotacje dla szkół wyższych oraz zasiłki dla uczonych i instytucji naukowych zmniejszono o ok. 3,75 mln zł.

W rezultacie wyborów przeprowadzonych w listopadzie 1930 r. Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR) rozporządzał w Sejmie większością (55⁰/₀) mandatów. W preliminarzu budżetowym na 1931/32 r. sejmowa Komisja Budżetowa głosami BBWR obniżyła o dalsze 800 tys. zł i tak już znacznie zasiłki dla uczonych i instytucji naukowych. Opozycja zwróciła wtedy uwagę, że Komisja, redukując budżet nauki, kierowała się nie tylko koniecznością ekonomiczną, ale również racjami politycznymi: „Upatrujemy w przyjęciu tego wniosku reakcję rządu na znane protesty profesorów szkół wyższych w sprawie Brześcia” — mówił przedstawiciel Chrześcijańskiej Demokracji, poseł Pułjan. W roku budżetowym 1932/33 preliminarz szkół wyższych i nauki spadł z 47,6 mln zł na 30,7 mln zł, tj. o 35⁰/₀. Dalszy spadek nastąpił w 1933/34 r., kiedy to zasiłki dla instytucji i pracowników naukowych zredukowano o 54⁰/₀. W 1934/35 r. budżet MWRiOP zmniejszony został o 6⁰/₀, budżet nauki natomiast — o 40⁰/₀. Sytuacja nie uległa zasadniczej zmianie i w 1935/36 r. Próbowano wprowadzić uzupełnić niewystarczające budżety szkół akademickich przez zwiększenie opłat studenckich, nie przyniosło to jednak zamierzonych rezultatów¹⁵.

W 1929/30 r. przeznaczono w budżecie MWRiOP dla państwowych instytucji naukowych i na badania naukowe 650 tys. zł, na wydawnictwa naukowe 670 tys. zł, na subsydiowanie społecznych instytucji naukowych w kraju 1038 tys. zł (w tym na Kasę im. Mianowskiego 160 tys. zł, na TNW 170 tys. zł, na instytuty naukowe 320 tys. zł, na polskie placówki naukowe za granicą 339 tys. zł). W latach następnych kredyty stopniowo zmniejszono, gwałtowny zaś spadek nastąpił w 1932/33 r., gdy na wydawnictwa naukowe przeznaczono zaledwie 120 tys. zł, a społeczne instytucje naukowe w kraju subsydiowano sumą 360 tys. zł (w tym Kasa im. Mianowskiego otrzymała 50 tys. zł, a TNW 30 tys. zł). Wprowadzie w 1933/34 r. instytucjom tym przyznano 602 tys. zł (w tym PAU 70 tys. zł, Akademii Nauk Technicznych 50 tys. zł, TNW 67 tys. zł, TNL 50 tys. zł i Kasie im. Mianowskiego 50 tys. zł), ale w 1934/35 r. subwencje te znów obniżono do 472 tys. zł¹⁶.

Zmniejszenie subsydiów szczególnie boleśnie dotknęło Towarzystwo Naukowe Warszawskie. W 1928/29 r. wpływy jego wyniosły ok. 745 tys. zł, co nie zaspokajało bynajmniej potrzeb TNW, które musiało przeznaczyć

¹⁵ Por.: m.in. w Bibliotece Sejmowej: *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu*, posiedzenia: 74 z 6 II 1930, 13 z 10 II 1931, 49 z 5 II 1932, 81 z 8 II 1933, 115 z 10 II 1934, 131 z 8 II 1935; por. także: *Konferencje rektorów szkół akademickich w Polsce w latach 1919—1931*, Warszawa 1932, ss. 264—289.

¹⁶ Por. te same źródła co w przypisie 15, a także wyciągi preliminarzy budżetowych, opublikowane w „Nauce Polskiej”: t. 11, 1929, ss. 333—339; t. 14, 1931, ss. 265—272; t. 16, 1932, ss. 59—63; t. 19, 1934, ss. 313—320; oraz w „Oświacie i Wychowaniu”: nr 7/1930, ss. 677—678; nr 1/1933, s. 48; nr 8/1934, ss. 444—445.

ok. 460 tys. zł na odbudowę Pałacu Staszica i remonty. W 1929/30 r. nastąpiło nieznaczne zmniejszenie wpływów, natomiast w 1930/31 r. TNW uzyskuje z subsydiów i ofiar zaledwie ok. 290 tys. zł, a w roku następnym — ok. 87 tys. zł. Na uroczystym zebraniu, zwołanym 25 XI 1932 r. celem uczczenia 25 rocznicy założenia TNW, jego sekretarz generalny, prof. E. Loth stwierdził m.in.: „Wstrzymanie zapomóg rządowych w 1930 r. i niemożność jednoczesnego zatrzymania budowy Pałacu jest przyczyną nie przewidzianego zadłużenia Towarzystwa na 80 000 zł. Zmniejszenie budżetu do 1/5 grozi dalszymi konsekwencjami. Towarzystwo ratuje się zaciągnięciem pożyczki hipotecznej. Sprzedaż nieruchomości w Suwałkach i kosztem wielu ofiar i samowyrzeczenia się z trudem uzyskuje wyrównanie zachwianej równowagi budżetowej”. Zła sytuacja finansowa TNW powodowała zahamowanie wszystkich prac wymagających większych środków, co najbardziej dotyczyło nauki matematyczno-przyrodnicze. Po pewnej poprawie w 1932/33 r. sytuacja uległa dalszemu pogorszeniu w 1933/34 r., gdy z subsydiów i ofiar uzyskało TNW zaledwie ok. 64 tys. zł. Poprawa następuje dopiero od 1934/35 r., kiedy to z subwencji i ofiar wpłynęło do kasy TNW ponad 126 tys. zł.

Zarząd TNW uskarżał się niejednokrotnie na brak zrozumienia czynników rządowych dla spraw nauki¹⁷. W „Roczniku TNW” z 1935 r. (ss. 70—71) czytamy np.: „U nas dotacje na naukę mają charakter zasiłków, które się wypłaca instytucjom naukowym nieregularnie, w miarę możliwości, po zaspokojeniu innych potrzeb oświatowych, uznanych za pilniejsze. Dzięki podjętym wspólnie przez nasze cztery najwyższe instytucje naukowe staraniom udało nam się w 1932 r. uzyskać to, że dotacje rządowe na te cztery instytucje wprowadzone zostały do budżetu Państwa z wymienionymi wyraźnie sumami [...]. Niestety, już w tegorocznym budżecie instytucje nasze nie są wymienione oddzielnie z określonymi sumami, lecz mieszczą się w pewnej ogólnej pozycji wraz z kilkunastu innymi instytucjami o różnym charakterze”.

Polska Akademia Umiejętności opierała działalność przede wszystkim na własnych dochodach, głównie z majątków ziemskich; dochody te doszły w 1928/29 r. do najwyższej kwoty. Jakkolwiek z powodu kryzysu dochody znacznie spadły w czterech następnych latach, to jednak były jeszcze wcale znaczne, sięgając np. w 1933 r. kwoty ok. 158 tys. zł. Poważne również środki, sięgające 60 tys. zł rocznie, uzyskiwała PAU ze sprzedaży własnych publikacji. Ogółem wydatki PAU na cele naukowe, które w latach dobrej koniunktury wynosiły ok. 1 mln zł, spadły w czasie kryzysu poniżej 400 tys. zł. O trudnej sytuacji PAU w tym okresie sygnalizował niejednokrotnie dyr. Michalskiemu sekretarz generalny PAU, prof. S. Kutrzeba; tak np. w liście z 1932 r. uzasadniał on konieczność skreślenia na 1933 r. wszystkich wynagrodzeń członków Akademii i prosił FKN — wobec niemożności uzyskania pożyczki bankowej — o wsparcie finansowe dla prac już rozpoczętych¹⁸.

¹⁷ Por. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”: R. 22, 1929, ss. 84 i nast.; R. 23, 1930, ss. 102—123; R. 24, 1931, ss. 124—126; R. 25, 1932, ss. 130—132 i 144—149; R. 26, 1933, ss. 71—78; R. 27, 1934, ss. 112—120; R. 28, 1935, ss. 69—71 i 77—79. Por. także: B. Nawroczyński, *Towarzystwo Naukowe Warszawskie — materiały do jego dziejów w latach 1907—1950*. Warszawa 1950, ss. 49—51.

¹⁸ Por.: S. Kutrzeba, *Jak Polska Akademia Umiejętności rządzi swoimi majątkami*. Kraków 1939; oraz „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”: 1928/29, ss. 112—113; 1929/30, ss. 98—104, 140 i nast.; 1931/32, ss. 163—167; 1932/33, ss. 101 i nast.; 1933/34, ss. 167—179. Por. także: APANK, sygn. PAU-I-10, protokoły z posiedzeń za-

Poważne trudności finansowe przeżywała również, tak zasłużona dla nauki polskiej Kasa im. Mianowskiego, dla której dotacje spadły w latach kryzysu przeszło trzykrotnie¹⁹. Akademia Nauk Technicznych, utworzona w Warszawie w 1920 r., nie była wystarczająco dotowana nawet w latach dobrej koniunktury, w okresie zaś kryzysu musiała wobec braku środków ograniczyć działalność wydawniczą²⁰.

Miarodajna opinia PAU ukazywała nader trudne położenie nauk przyrodniczych: „Instytuty badawcze, jak np. Chemiczny w Warszawie, musiały sprowadzić swój program nieomal do znikomego ułamka zamiarów, nie mając zresztą pewności, czy w ogóle istnieć nadal będą mogły. Pracownicy uniwersyteckie i politechniczne przestają być pracownikami naukowymi, albowiem wszelkie ich zapasy i zasoby są już wyczerpane”²¹.

W tej sytuacji działalność Funduszu Kultury Narodowej nie mogła zapewnić normalnego funkcjonowania placówek naukowych, szczególnie że nie dotrzymano obietnicy przekazywania na rzecz FKN 5 mln zł rocznie. Pierwsza dotacja istotnie była tej wysokości, ale miała zaspokoić potrzeby dwóch lat: 1928/29 i 1929/30. Druga dotacja, na 1930/31 r., wyniosła 2 mln zł, a w latach następnych przekazywano już tylko ok. 1 mln zł rocznie. Mimo tak znacznego zmniejszenia kredytów liczba przyznanych zasiłków i stypendiów nie zmalała, co FKN uzyskał kosztem zmniejszenia ich wysokości. Podczas gdy w latach budżetowych 1928/29—1930/31 przyznawano przeciętnie rocznie 44 zasiłki i 190 stypendiów naukowych to np. w 1931/32 r. przekazano 88 zasiłków i 134 stypendia. W roku tym FKN, wykorzystując kwoty nie wyzyskane w roku poprzednim, wydatkował łącznie 1 119 486 zł, z czego na stypendia i zasiłki naukowe — 729 090 zł, na różne dziedziny sztuki — 346 253 zł, administracja zaś Funduszu kosztowała 44 142 zł. W latach 1932/33—1934/35 na zasiłki i stypendia naukowe wydatkowano średnio 770 tys. zł rocznie, podczas gdy w latach 1928/29—1930/31 średnia ta wynosiła 1810 tys. zł. Również w latach kryzysu do spraw najważniejszych zaliczano wydawnictwa naukowe, a także artystyczne. W rezultacie w latach 1932/33—1934/35 ukazało się 251 dzieł wydanych z zasiłku FKN²².

Strukturę zasiłków i stypendiów Funduszu w latach 1928/29—1934/35 wskazują tablice I—V²³ (ss. 83—85) oraz ryc. 1 i 2 (ss. 87 i 89). Tablica I pokazuje m.in., że FKN corocznie przyznawał więcej stypendiów krajowych niż zagranicznych. Obserwując podział ogólnych sum zasiłków i stypendiów naukowych według grup nauk i przeznaczenia, przedstawiony w tablicach II—III i na ryc. 1, łatwo zauważyć, że najślabiej finansowano nauki stosowane. W ramach kwot przyznawanych dla tej grupy nauk naj-

rzędu PAU z: 20 II 1928, 25 II 1929, 24 II 1930, 24 II 1931, 13 XII 1932, 6 III 1933, 26 V 1933, 3 XI 1933, 3 III 1934, 2 VI 1934 i 29 IX 1934; oraz: APANK, sygn. PAU-I-FKN 234, list prof. S. Kutrzeby do S. Michalskiego.

¹⁹ Por. wyżej; a także APAN, Kasa im. Mianowskiego, sygn. 1.

²⁰ Por.: *Akademia Nauk Technicznych 1920—1932*. Warszawa 1932, ss. 160 i nast.

²¹ Por.: *II spraw. FKN*, s. 178.

²² Na podstawie *I, II, III spraw. FKN*. O dążeniu do stabilizacji finansowej Funduszu świadczy projekt ustawy z 1931 r. o FKN: chce on widzieć FKN jako fundusz trwały oparty na własnych dochodach, „a nie pomyślany jako pozycja budżetowa, ulegająca z natury rzeczy fluktuacjom”. Projekt przewidywał więc wprowadzenie na korzyść Funduszu 5% opłaty od dochodu brutto „przy jakimkolwiek zarobkowym rozpowszechnianiu dzieł twórczości, co do których prawo autorskie wygasło lub które z prawa tego nigdy nie korzystały”; por.: APAN, tamże, III-59.

²³ Tablice opracowano na podstawie: *I spraw. FKN; II spraw. FKN; III spraw. FKN*. Warszawa 1937.

większe sumy szły na stypendia naukowe, stosunkowo zaś mniej niż w innych naukach przypadało na badania, wydawnictwa i inwestycje naukowe. Z tablic IV—V i ryc. 2 wynika natomiast wyraźnie, że FKN, przydzielając zasiłki i stypendia, faworyzował warszawski ośrodek naukowy; na drugim miejscu znajdował się ośrodek krakowski, który otrzymywał jednak sumy znacznie mniejsze; w dalszej dopiero kolejności szły ośrodki: lwowski, wileński i poznański. Należy jednak pamiętać, że w Warszawie znajdowało się wówczas najwięcej uczelni akademickich oraz instytutów i towarzystw naukowych (np. drukowano tu ponad połowę całej produkcji książkowej).

Suche liczby przyznanych zasiłków i stypendiów nie uzmysławiają uporczywej, nieraz bliskiej załamania walki, którą prowadziło kierownictwo FKN w interesie nauki polskiej. Więcej tu mogą powiedzieć fragmenty odnalezionej ostatnio korespondencji dyr. Michalskiego z prof. Kutrzebą, sekretarzem generalnym PAU. Tak np. w piśmie dyrektora FKN z 23 IX 1932 czytamy: „Nie przewiduję możliwości zdobycia czegoś na słownik przed 1 IV 1933; tak bardzo trudna jest sytuacja. Chciałbym jeszcze przed końcem roku budżetowego zdobyć dla Akademii na *Atlas historyczny*, byłbym kontent, żeby mi się powiodło zyskać 5000”. W grudniu 1932 r. Michalski zawiadamia jednak sekretarza generalnego PAU: „Tak mało wpływa kredytów, że wszystko idzie na pokrycie zobowiązań. Dlatego dotąd dla Akademii nie zdołałem jeszcze nic uszczknąć. Może od styczenia będzie lżej. A mam na myśli: 1) pomoc *Słownikowi biograficznemu*, 2) druk słownika historyczno-geograficznego i wydanie 3 zeszytów *Prac*; i gdyby były pieniądze: 3) na dokończenie *Nuncjatury Bolognietiego*”. Nawet w 1935 r. z trudem jedynie dawało się osiągnąć fundusze dla PAU; w liście z sierpnia 1935 r. czytamy: „W związku z rozmową naszą ostatnią w wagonie pragnę zakomunikować, że po rozejrzeniu się w sprawach FK spodziewam się zdobyć jeszcze trochę funduszków na wydawnictwa Akademii. Gdyby dało się taniej skosztorysować, to może mógłbym przyznać na: [wyrazy trudno czytelne — B. J.], *Atlas języka polskiego* (mniejszy), Pietkiewicz *Polesie* i pracę *Kultura ludowa*, a nadto na *Atlas historyczny* (mam kosztorys) i *Słownik biograficzny*. Wdzięczny będę za łaskawe nadesłanie kosztorysów tych pozycji, możliwie umiarkowanych, aby się zmieścić w niewielkich kredytach. Z głębokim szacunkiem St. Michalski”²⁴.

Na jednym z posiedzeń Komitetu FKN w 1930 r. Michalski wygłosił przemówienie, w którym stwierdził, że nie tylko trudna sytuacja ekonomiczna państwa wpływa na niedofinansowanie nauki polskiej; groźne jest również, jego zdaniem, niedoceniecie przez czynniki kompetentne wzrastającej roli nauki we współczesnym świecie i znaczenia środowiska naukowego²⁵. Fundusz Kultury Narodowej nie ograniczał się bowiem do przyznawania zasiłków i stypendiów; prowadzono również badania, jakie — aktualnie osiągalne — świadczenia nauki i sztuki mogłyby być dla państwa szczególnie korzystne oraz analizowano z tego punktu widzenia, w komisjach fachowych, sytuację i potrzeby różnych nauk.

Z inicjatywy FKN premier Walery Sławek zwrócił się w lutym 1931 r. do szefów resortów, aby stwierdzili, czego ich ministerstwa oczekują od nauki. W odpowiedziach zwracano uwagę na niedostateczne powiązanie

²⁴ Por.: APANK, sygn. PAU-I-FKN 234.

²⁵ Por.: AAN, tamże, sygn. 99—65/1.

Tablica I

Zasiłki i stypendia naukowe FKN w latach 1928/29—1934/35

Rok	Zasiłki		Stypendia			Ogółem zł
	liczba zasiłonych osób i instytucji	suma w zł	liczba		suma w zł	
			zagraniczne	krajowe		
1928/29	131	3327 207	64	102	614 820	5434 818
1929/30			88	147	892 791	
1930/31			83	86	600 000	
1931/32			59	75	350 900	
1932/33	111	459 145	53	82	286 722	745 867
1933/34	130	536 860	49	88	270 590	807 450
1934/35	149	461 886	62	93	297 820	759 706
Razem	609	5163 288	458	673	3313 643	8476 931

Tablica II

Udział procentowy poszczególnych grup nauk w ogólnej sumie zasiłków i stypendiów naukowych FKN w latach 1928/29—1934/35*

Rok	Nauki matematyczno-przyrodnicze	Nauki humanistyczne	Nauki stosowane**	Cele ogólne***
1928/29	32,7	42,4	15,5	9,4
1929/30				
1930/31				
1931/32	43,0	30,2	20,3	6,5
1932/33	34,0	36,9	14,0	15,1
1933/34	31,1	40,9	12,7	15,3
1934/35	31,0	41,1	14,8	13,1
Łącznie lata 1928/29—1934/35	33,4	40,6	15,4	10,6

* Por. również ryc. 1.

** Rubryka ta obejmuje nauki: techniczne, rolnicze, medyczne i pedagogiczne

*** Rubryką tą objęto zasiłki dla ogólnych towarzystw naukowych i muzeów, oraz dla wydawnictw zawierających prace z różnych dziedzin nauki.

nauki z potrzebami praktycznymi kraju, wskazując przy tym na brak specjalistycznych instytutów naukowych. Tak np. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych sugerowało powołanie Instytutu Higieny Żywności, którym zainteresowane były również — Ministerstwo Rolnictwa oraz Ministerstwo Spraw Wojskowych; wysuwano tu zarazem potrzebę powstania

Tablica III

Podział sum zasiłków i stypendiów naukowych FKN w latach 1928/29 — 1934/35 według przeznaczenia i grup nauk

Grupy nauk	Zasiłki naukowe na:				Stypendia naukowe	Ogółem
	inwestycje naukowe i wydatki organizacyjne	przygotowanie i druk wydawnictw	badania naukowe	zakup zbiorów		
	%	%	%	%		
Nauki matematyczno-przyrodnicze	31,2	18,6	11,3	0,2	38,7	2829 680
Nauki humanistyczne	8,4	46,2	5,7	0,2	39,5	3445 156
Nauki stosowane*	13,3	10,6	10,1	—	66,0	1307 854
Cele ogólne*	65,3	34,0	—	0,7	—	894 241
Łącznie	22,9	30,2	7,7	0,1	39,1	8476 931

* Por. przypisy do tablicy II.

Tablica IV

Udział procentowy poszczególnych ośrodków naukowych w ogólnej sumie zasiłków i stypendiów naukowych FKN w latach 1928/29—1934/35*

Rok	Warszawa	Kraków	Poznań	Wilno	Lwów	Inne
1928/29	} 49,2	} 19,2	} 8,8	} 8,4	} 8,1	} 6,3
1929/30						
1930/31**						
1931/32	44,0	17,9	7,7	7,7	16,7	6,0
1932/33	43,5	19,6	5,2	7,0	17,8	6,9
1933/34	50,0	15,0	5,3	7,3	13,5	8,9
1934/35	49,8	13,5	7,5	12,2	11,5	5,5
Łącznie lata 1928/29—1934/35**	48,1	17,9	7,6	8,5	11,3	6,6

* Por. również ryc. 2.

** Wobec braku materiałów do podziału stypendiów naukowych w latach 1928/29—1930/31 na ośrodki naukowe, odsetki dla lat 1928/29—1930/31 dotyczą jedynie podziału zasiłków.

Instytutu Higieny Pracy oraz Instytutu Statystycznego. Ministerstwo Komunikacji uzasadniło postulat zorganizowania Instytutu Techniki Kolejowej, Ministerstwo Sprawiedliwości — Instytutu Medycyny Sądowej itd. Wskazywano także konieczność reorganizacji dotychczas istniejących instytutów, które — jak np. Instytut Badań Technicznych Lotnictwa —

Tablica V

Podział sum zasiłków i stypendiów naukowych FKN w latach 1928/29—1934/35
według przeznaczenia i ośrodków naukowych

Ośrodki	Zasiłki naukowe na:				Stypendia naukowe*	Ogółem *
	inwestycje naukowe i wydatki organizacyjne	przygotowa- nie i druk wydawnictw	badania naukowe	zakup zbiorów		
	%	%	%	%	%	zł
Warszawa	28,0	31,5	5,4	0,2	34,9	3940 784
Kraków	16,1	28,3	12,8	—	42,8	1565 643
Poznań	15,2	30,6	15,0	—	39,2	642 283
Wilno	28,6	23,4	2,4	—	45,6	762 055
Lwów	6,5	38,6	8,7	—	46,2	1024 674
Inne	36,5	19,7	6,8	1,0	36,0	541 492
Łącznie	22,9	30,2	7,7	0,1	39,1	8476 931

* Wobec braku materiałów do podziału stypendiów naukowych w latach 1928/29—1930/31 na ośrodki naukowe, przyjęto, że podział ten był w tych latach proporcjonalny do podziału w latach 1931/32—1934/35.

nie powinny być urzędami, lecz zespołem pracowni badawczych. Uznawano też za słuszne rozszerzenie kierunków badań przydatnych w zarządzaniu państwem, wysuwając projekt utworzenia Akademii Administracyjnej, w której — obok prowadzenia prac naukowych — kształcono by kandydatów do służby administracyjnej. Kierownictwo MWRiOP zgłosiło pod adresem ludzi nauki postulat, aby jak najszerszej przeznaczali do publikacji wybitniejsze prace naukowe, powstające w szkołach akademickich²⁶.

Następnie FKN zwrócił się do instytucji naukowych z prośbą o uwagi w sprawie świadczeń nauki i sztuki na rzecz państwa, zapoznając ankietowane placówki naukowe z wypowiedziami ministerstw. Instytucje naukowe uznały na ogół słuszność postulatów ministerstw, akcentując jednocześnie niedofinansowania badań naukowych. Komitet Kasy im. Mianowskiego sugerował przy tym — z punktu widzenia racjonalnej organizacji — aby zacieśnić współpracę FKN z ministerstwami, a w szczególności, aby Fundusz uzyskiwał dokładne informacje o sumach przeznaczanych przez poszczególne ministerstwa na cele naukowe oraz o ich użytkowaniu. W wypowiedzi tej czytamy dalej: „...byłoby pożądane, ażeby te informacje stały się dostępne dla głównych organizacji naukowych”; podkreśla się tam również wagę postulatu MWRiOP „utworzenia związanej z przemysłem instytucji celem badania zapotrzebowania fachowych sił w różnych dziedzinach życia gospodarczego”²⁷.

Warunki rozwoju nauki polskiej uległy nieznacznej poprawie w roku budżetowym 1936/37, gdy rozpoczęła się — powolna jeszcze w owym roku — poprawa sytuacji gospodarczej w Polsce i udało się zlikwidować deficyt budżetowy. Budżet MWRiOP przewidywał w 1936/37 r. dla państwowych instytucji naukowych kwotę ok. 800 tys. zł; w innych pozycjach

²⁶ Por.: I spraw. FKN, ss. 166—226.

²⁷ Por.: II spraw. FKN, ss. 211—216.

wzrost był jednak niewielki, a zasiłki dla uczonych i na badania naukowe zostały nawet zmniejszone. Dopiero w 1937/38 r. sytuacja staje się bardziej pomyślna: z budżetu MWRiOP państwowe instytucje naukowe otrzymują ok. 890 tys. zł, o ok. 50 tys. zł wzrastają zasiłki dla uczonych i na badania naukowe, na subwencje dla społecznych krajowych instytucji naukowych przeznaczają się 710 tys. zł (wobec 450 tys. zł w 1936/37 r.), prawie trzykrotnie wzrastają dotacje na wydawnictwa naukowe. Również w budżetach innych ministerstw dotacje dla nauki w 1937/38 r. rosły²⁸.

Błędem jednak byłoby mniemać, że w okresie koniunktury gospodarczej nastąpiła generalna zmiana w sytuacji nauki polskiej. Nie widać np. zasadniczej zmiany na lepsze w TNW: gdy sprawozdanie rachunkowe za 1935/36 r. wykazuje ogólne wpływy (wraz z dochodami z własnych kapitałów) w wysokości ok. 310 tys. zł, to w następnym roku wpływy te zmniejszyły się do ok. 275 tys. zł²⁹. Korzystniejsza natomiast staje się sytuacja Kasy im. Mianowskiego — która od 1937 r. otrzymywała ok. 70 tys. zł rocznie z budżetu MWRiOP, oraz Akademii Nauk Technicznych³⁰.

Przewycięzenie kryzysu rolnego polepsza sytuację Polskiej Akademii Umiejętności, której majątki zaczęły dawać od 1936/37 r. znacznie większe dochody — choć jeszcze nie tak wielkie, jak przed 10 laty. Również MWRiOP zwiększyło subsydia dla PAU, przekazując przy tym od 1937 r. przyznane kwoty terminowo, co było *novum* wobec praktyki lat kryzysowych. W rezultacie preliminarz wydatków naukowych PAU na 1939 r. przewidywał ok. 115 tys. zł, czyli prawie trzy razy więcej niż w krytycznym dla PAU 1935 r.³¹; lecz wydatki te, jak stwierdza prof. Kutrzeba, „nie dosięgają jednak jeszcze do tych sum, które Akademia mogła łożyć na naukę w latach przedwojennych”³².

Wobec poprawy sytuacji gospodarczej kierownictwo FKN podjęło intensywne starania o zwiększenie budżetu Funduszu, jednakże w 1936/37 r. dotacje nie uległy istotnemu wzrostowi. W tych warunkach FKN musiał się w znacznej mierze ograniczać do subsydiowania placówek i przedsięwzięć wspomaganych już poprzednio: pracowni biologicznej i fizycznej Instytutu Radowego im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie, badań fizjograficznych na Podolu, prac wykopaliskowych w Biskupinie, przygotowania wydawnictw: *Atlasu historii Polski*, *Słownika geograficznego*, *Polskiego słownika biograficznego* i *Polskiego słownika technicznego*. Z większych prac podjętych w tych latach przy poparciu FKN wymienić można jedynie budowę w Pińsku stacji hydrobiologicznej. Prócz tego FKN subsydiował w 1936/37 r. 30 czasopism naukowych (w 1935/36 r. — 27), udzielił zasiłków 65 instytucjom naukowym i 84 badaczom (z tego: na zakup książek i przyrządów do badań — 14, na cele wydawnicze — 7, na badania w kraju i za granicą — 63). Stypendia naukowe,

²⁸ Por. wyciąg z preliminarza budżetowego w „Nauce Polskiej”, t. 22, 1937, ss. 229 i nast. Por. także: *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmku*, posiedzenia: 14 z 21 II 1936, 19 z 27 II 1936, 43 z 20 II 1937 (w trakcie tego posiedzenia referent budżetu MWRiOP poseł Pochmarski oświadczył, iż po 5-letnim okresie depresji budżet ten wraca do poziomu z 1931/32 r.), 72 z 18 II 1938, 13 z 20 II 1939; oraz „Oświata i Wychowanie”: nr 1/1938, s. 60; nr 10/1938, ss. 925 i nast.; nr 2/1939, ss. 77 i nast.

²⁹ Por.: „Rocznik TNW”: R. 29, 1936, s. 61; R. 30, 1937, ss. 158—160.

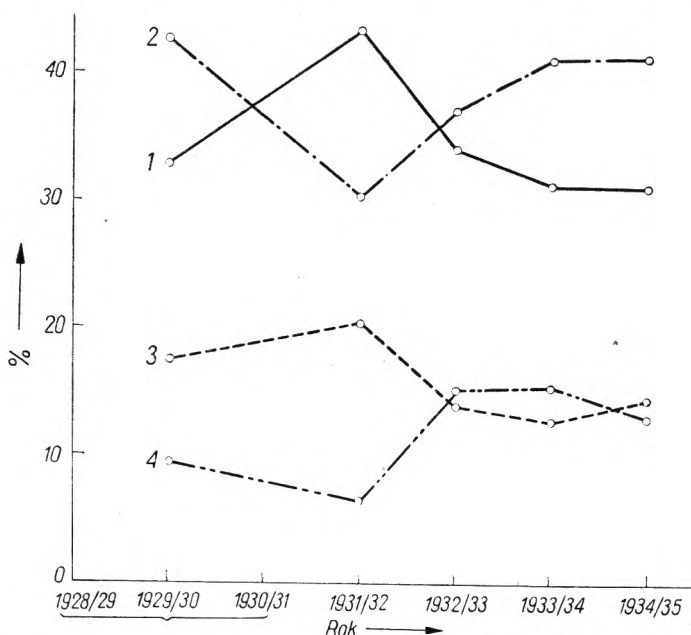
³⁰ Por. cytowany wyciąg z preliminarza budżetowego, „Nauka Polska”, t. 22.

³¹ Por.: APANK, sygn. PAU-I-11, protokoły z posiedzeń zarządu PAU z: 17 III 1936, 16 V 1936, 19 XII 1936, 6 III 1937, 12 III 1938, 11 III 1939.

³² S. Kutrzeba *Polska Akademia Umiejętności, 1872—1938*. Kraków 1939, s. 50.

krajowe i zagraniczne, otrzymywało w tym roku 173 młodych pracowników nauki³³.

Trwające od lat starania o zwiększenie kompetencji FKN doprowadziły do uchwalenia na sesji nadzwyczajnej izb ustawodawczych w lecie 1937 r. *Ustawy o Funduszu Kultury Narodowej Józefa Piłsudskiego*. Ustawa ta rozszerzyła zakres działania Funduszu, który miał dotąd za zadanie nie tylko „popieranie narodowej twórczości naukowej i artystycznej”, lecz również „wprowadzenie jej wyników do życia kulturalnego, społecznego i gospodarczego Rzeczypospolitej przez współpracę z organami rządowymi, samorządowymi, a także instytucjami społecznymi”. Do innych waż-

Ryc. 1. Udział procentowy poszczególnych grup nauk w ogólnej sumie zasiłków i stypendiów naukowych FKN w latach 1928/29—1934/35 (por. również tablicę II)

1 — nauki matematyczno-przyrodnicze; 2 — nauki humanistyczne; 3 — nauki stosowane; 4 — cele ogólne

Рис. 1. Процентное отношение отдельных групп наук в общей сумме ассигнований на денежные пособия и стипендии из Фонда национальной культуры в 1928/29—1934/35 гг. (см. также таблицу II)
1 — естественно-математические науки; 2 — гуманитарные науки; 3 — прикладные науки; 4 — общие цели

Fig. 1. Percentage participation of individual groups of sciences in the total sum of the National Culture Foundation scientific grants and fellowships in the years 1928/29—1934/35 (cf. also table II)

1 — mathematical-natural sciences; 2 — humane sciences; 3 — applied sciences; 4 — general aims

³³ Por.: AAN, tamże, sygn. 99—27; oraz *III spraw. FKN*. Dokładniejsze sprawozdania z działalności FKN w latach 1935—1939 nie zachowały się, nie można więc tej działalności ująć w tablicach.

niejszych postanowień ustawy należały: nadanie Funduszowi osobowości prawnej; gwarancja, że w budżecie państwa corocznie będzie umieszczana pozycja na potrzeby Funduszu; utworzenie — zamiast dotychczasowego Komitetu Funduszu — Kuratorium, w którego skład weszli z urzędu: premier, marszałkowie Sejmu i Senatu oraz minister WRiOP; powołanie Rady Funduszu mającej charakter opiniodawczy, a składającej się z delegatów instytucji wskazanych przez Kuratorium. Dyrektora FKN podporządkowano w randze podsekretarza stanu prezesowi Rady Ministrów³⁴,

Mimo wydania nowej ustawy o Funduszu oraz uchwalenia przez Senat rezolucji, wzywającej rząd „do umieszczania w corocznym preliminarzu budżetowym, składanym izbom ustawodawczym, kredytu przeznaczonego na potrzeby Funduszu Kultury Narodowej J. Piłsudskiego w sumie nie mniejszej niż wynosił on w pierwszej dotacji”, nic więcej niż zwykle nie wpłynęło do kasy Funduszu w 1937/38 r. Minister skarbu Kwiatkowski ustosunkował się negatywnie do rezolucji Senatu, motywując to oszczędnością polityką państwa³⁵. Nie odniosła też skutku interwencja u ministra spraw wojskowych gen. Kasprzyckiego w sprawie zasilenia Funduszu z uzyskanej w 1936 r. pożyczki francuskiej, a minister komunikacji odmówił finansowania FKN z funduszy rezerwowych. Sukcesem zakończyły się jedynie rozmowy w sprawie „zamianowania 3 referendarzy pełniących faktycznie od kilku lat obowiązki kierowników referatów w FKN”³⁶.

W kwietniu 1938 r. Kuratorium FKN ustaliło podział zakresu działalności MWRiOP oraz Funduszu, uzgodniony między przedstawicielami obu instytucji. Jako zasadę przyjęto, że MWRiOP udziela subwencji zakładom naukowym państwowym i ich uczniom, Fundusz natomiast — instytucjom naukowym niepaństwowym i młodzieży na prace indywidualne, nie związane z pracą uczelni. W tymże roku zaczął obowiązywać nowy statut FKN (por. *Aneksy 1 i 2*).

Prezes Rady Ministrów obiecywał znaczne zwiększenie środków dla FKN w roku budżetowym 1938/39. W rzeczywistości udało się Funduszowi udzielić na popieranie nauki i sztuki zasiłków i stypendiów na sumę zaledwie 1 232 035 zł, w czym nauka partycypowała kwotą 931 495 zł. Na zasiłki dla instytucji i osób indywidualnych wypłacono w tym roku 497 676 zł, a stypendyści otrzymali 433 819 zł. Nadal utrzymał się, a nawet zaakcentował priorytet finansowy nauk humanistycznych, które otrzymały 512 280 zł wobec 419 215 zł przyznanych na popieranie nauk matematyczno-przyrodniczych i stosowanych³⁷.

Rok 1939/40 rozpoczął FKN pod nieco lepszymi auspicjami: budżet przewidziany został w wysokości 1 665 000 zł, z czego na popieranie badań naukowych przeznaczono 1 250 000 zł. W ramach tej sumy 730 tys. zł przypaść miało na zasiłki naukowe, a 520 tys. zł otrzymać mieli stypendyści. Kierownictwo Funduszu rozpoczęło również wstępne prace nad opracowaniem planu rozwoju nauki polskiej, korespondującego z przed-

³⁴ Por.: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 55/1937, poz. 424; a także: *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu*, posiedzenia: 51 z 20 III 1937 i 55 z 16 VI 1937.

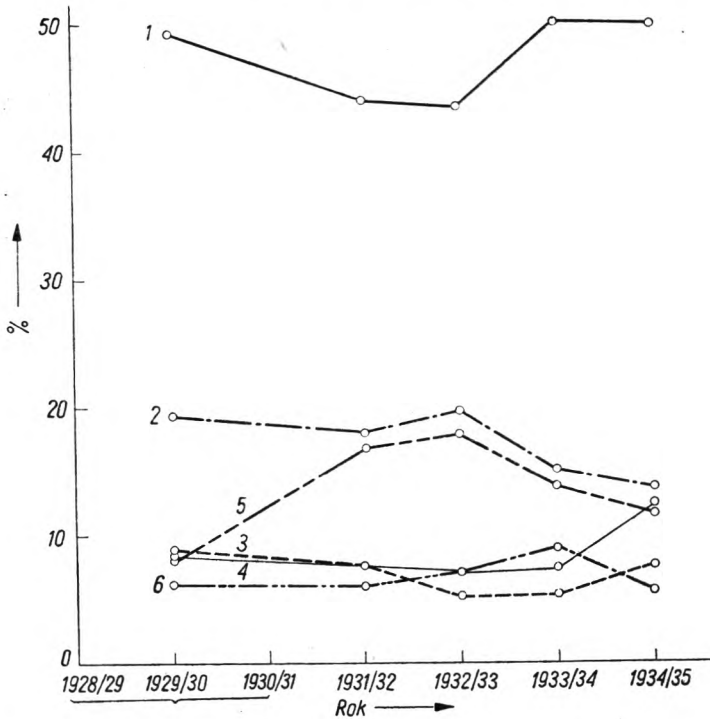
³⁵ Por. w Bibliotece Sejmowej: *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Senatu*, posiedzenie 30 z 28 V 1937.

³⁶ Por.: AAN, tamże, sygn. 99—27.

³⁷ Por.: AAN, tamże, sygn. 99—65/1.

stawionym przez wicepremiera Kwiatkowskiego 2 XII 1938 w Sejmie projektem piętnastoletniego programu gospodarczego³⁸.

W ciągu 11-letniej działalności Funduszu zasiłki jego przyczyniły się do wzmożenia tempa i ożywienia badań naukowych już istniejących instytucji i zakładów naukowych oraz dopomogły do utworzenia kilku nowych placówek badawczych, jak np. Zakładu Biometrycznego TNW, Instytutu Fonetycznego Uniwersytetu Warszawskiego, Pracowni Fizjologii Roślin Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, pracowni przyrodniczej

Ryc. 2. Udział procentowy poszczególnych ośrodków naukowych w ogólnej sumie zasiłków i stypendiów naukowych FKN w latach 1928/29—1934/35 (por. również tablicę IV)

1 — Warszawa; 2 — Kraków; 3 — Poznań; 4 — Wilno; 5 — Lwów; 6 — inne ośrodki

Рис. 2. Процентное отношение отдельных научных центров в общей сумме ассигнований на денежные пособия и стипендии из Фонда национальной культуры в 1928/29 — 1934/35 гг. (см. также таблицу IV)

1 — Варшава; 2 — Краков; 3 — Познань; 4 — Вильно; 5 — Львов; 6 — другие центры

Fig. 2. Percentage participation of individual scientific centres in the total sum of the National Culture Foundation scientific grants and fellowships in the years 1928/29—1934/35 (cf. also table IV)

1 — Warsaw; 2 — Cracow; 3 — Poznań; 4 — Vilna; 5 — Lwow; 6 — other centres

³⁸ Tamże.

Muzeum Tatrzańskiego. Przyczynił się FKN do powstania nowych czasopism naukowych: „Kwartalnika Psychologicznego”, „Ludu Słowiańskiego”, „Przeglądu Socjologicznego”, „Przewodnika Historyczno-Prawnego”, „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. Stypendystami Funduszu byli młodzi naukowcy tak później znani z wybitnych osiągnięć, jak np. fizycy: Arkadiusz Piekara, Andrzej Sołtan, Leonard Sosnowski, Szczepan Szczeniowski; chemicy: Osman Achmatowicz, Witold Kemula, Włodzimierz Trzebiatowski; geografowie: Józef Czekalski, Stanisław Leszczycki; astronom Eugeniusz Rybka; archeolog Konrad Jażdżewski; reprezentanci nauk technicznych: Piotr Biegański, Aleksander Krupowski, Bolesław Szczeniowski; badacz w dziedzinie rolnictwa Emil Chroboczek; filologowie i historycy kultury: Henryk Batowski, Mieczysław Brahmer, Witold Doroszewski, Jerzy Manteuffel, Tadeusz Mikulski, Juliusz Starzyński, Bogdan Suchodolski, Zygmunt Szweykowski, Michał Walicki, Kazimierz Wyka, Ananiasz Zajączkowski; historycy: Józef Dutkiewicz, Włodzimierz Dworzaczek, Stanisław Herbst, Henryk Jabłoński, Tadeusz Manteuffel, Kazimierz Michałowski, Władysław Tomkiewicz; prawnicy, socjologowie i ekonomiści: Oskar Lange, Paweł Rybicki, Aleksander Wolter; filozofowie: Roman Ingarden, Stanisław Ossowski, Tadeusz Witwiczki³⁹.

Tragiczne wydarzenia jesieni 1939 r. przerwały pracę Funduszu, instytucji wysoko zasłużonej dla rozwoju kultury polskiej.

ANEKS 1

NAJWAŻNIEJSZE POSTANOWIENIA STATUTU FKN Z 1938 R. 40

§ 1. (1) Fundusz Kultury Narodowej Józefa Piłsudskiego rozwija działalność badawczą, organizacyjną i subwencyjną.

(2) W szczególności Fundusz: 1) bada stan i potrzeby nauki i sztuki polskiej; 2) popiera i organizuje badania naukowe i prace artystyczne; 3) subwencjonuje instytucje i wydawnictwa naukowe i artystyczne, a w miarę potrzeby inicjuje powołanie do życia nowych instytucji i wydawnictw naukowych i artystycznych; 4) przyznaje pracownikom naukowym i artystom zasiłki oraz stypendia na prace i studia w kraju i zagranicą; 5) zakupuje zbiory i przyrządy naukowe oraz dzieła sztuki i przekazuje je bezpłatnie lub za zwrotem kosztów odpowiednim instytucjom; 6) przedstawia prezesowi Rady Ministrów opinie co do całokształtu spraw związanych z organizowaniem i popieraniem narodowej twórczości naukowej i artystycznej; 7) opiniuje projekty aktów ustawodawczych i rozporządzeń w sprawach związanych z zakresem działania Funduszu; 8) współpracuje z organami rządowymi i samorządowymi oraz z instytucjami społecznymi w koordynowaniu poczynań w zakresie organizowania i popierania narodowej twórczości naukowej i artystycznej oraz we wprowadzaniu jej wyników do życia kulturalnego, społecznego i gospodarczego Polski.

§ 3. (1) Na środki finansowe Funduszu składają się: 1) kwoty, przyznawane corocznie w budżecie Państwa na potrzeby Funduszu; 2) majątek własny Funduszu.

(2) Majątek własny Funduszu stanowią: 1) prawa majątkowe Skarbu Państwa, wynikłe z działalności Funduszu Kultury Narodowej, istniejącego przed wejściem

³⁹ Por.: I, II i III spraw. FKN.

⁴⁰ AAN, tamże, sygn. 99—58.

w życie ustawy z dnia 16 lipca 1937 r. o Funduszu Kultury Narodowej Józefa Piłsudskiego [...]; 2) wpływy ze wzrostu subwencji udzielanych przez Fundusz oraz z rozsprzedaży wydawnictw, chociażby na subwencje lub wydawnictwa użyto środków Skarbu Państwa; 3) wpływy ze zbicia zbiorów, przyrządów naukowych i dzieł sztuki (§ 1, ust. 2, pkt 5), chociażby przedmioty te zostały nabyte ze środków Skarbu Państwa; 4) darowizny i zapisy.

(3) Wydatki administracyjne Funduszu pokrywane będą ze środków, wymienionych w ust. 1, pkt 1.

ANEKS 2

PODZIAŁ ZAKRESU DZIAŁALNOŚCI MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO ORAZ FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ⁴¹

Do MWRiOP należy w dziale nauki i szkół wyższych: 1. utrzymywanie szkolnictwa wyższego państwowego; 2. subwencjonowanie szkół wyższych niepaństwowych; 3. opieka nad młodzieżą akademicką; 4. utrzymywanie instytucji naukowych państwowych, nie podległych innym ministerstwom; 5. utrzymywanie polskich placówek naukowych za granicą; 6. udzielanie zasiłków kierownikom i pracownikom zakładów, pracowni i seminariów na zakup aparatury i pomocy naukowych dla celów dydaktycznych, na prowadzenie prac nie związanych z ich zadaniami dydaktycznymi, na wyjazdy zagraniczne w związku z pracą dydaktyczną; 7. udzielanie zasiłków na wydawnictwa zakładów, pracowni i seminariów szkół wyższych; 8. udzielanie zasiłków towarzystwom naukowym niepaństwowym na ich potrzeby bieżące (personalne, administracyjne); 9. pokrywanie wydatków związanych z wymianą profesorów; 10. dysponowanie stypendiami oraz pomoc dla obcokrajowców w Polsce; 11. pokrywanie wydatków wynikających z udziału Polski w międzynarodowych związkach naukowych; 12. udzielanie zasiłków na organizację zjazdów naukowych krajowych i udział Polaków w zjazdach zagranicznych; 13. organizowanie lub udzielanie zasiłków na organizowanie komisji i kursów specjalnych oraz na wydawnictwa naukowe podejmowane z inicjatywy MWRiOP; 14. pomoc dla rodzin zmarłych uczonych; 15. udzielanie zasiłków instytucjom i pracownikom naukowym odpowiadającym warunkom art. 2 ustawy o FKN; 16. wykonywanie innych obowiązków w zakresie opieki nad nauką oraz w zakresie organizacji badań naukowych, jakie określone są w obowiązujących przepisach prawnych, a w szczególności w ustawach skarbowych, w preliminarzach budżetowych oraz w statucie organizacyjnym Ministerstwa.

Do FKN należy w dziale nauki: 1. udzielanie zasiłków pracownikom naukowym na zakup aparatury i pomocy naukowych do celów badawczych; 2. udzielanie zasiłków pracownikom naukowym na prowadzenie badań indywidualnych i zbiorowych w kraju i za granicą; 3. udzielanie zasiłków towarzystwom i instytucjom naukowym niepaństwowym na wydatki w charakterze inwestycyjnym oraz na badania naukowe i na cele wydawnicze, a w szczególności subwencjonowanie czasopism i nieperiodycznych wydawnictw naukowych; 4. subwencjonowanie czasopism i nieperiodycznych wydawnictw naukowych wydawanych przez poszczególnych uczonych lub grupy uczonych; 5. udzielanie stypendiów badawczych krajowych i zagranicznych młodym pracownikom naukowym, szczególnie po studiach wyższych; 6. udzielanie stypendiów badawczych krajowych i zagranicznych na cele przygotowania kandydatów do obejmowania katedr w szkołach wyższych.

⁴¹ Tamże.

РОЛЬ ФОНДА НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ДЕЛЕ СОДЕЙСТВИЯ РАЗВИТИЮ НАУЧНОГО ТВОРЧЕСТВА В ПОЛЬШЕ (1928—1939)

В течение первого десятилетия после восстановления государственной независимости Польши правительство не заботилось об оказании финансовой помощи научным исследованиям. Расходы на науку составляли тогда всего 0,1% госбюджетных ассигнований, то есть они были несоразмерно скромными по сравнению с суммами, которые предназначались на эту цель государствами, граничившими с Польшей. Поэтому лица, стремившиеся улучшить положение в этой области, указывали на быстрое развитие за рубежом сети учреждений, призванных оказывать помощь работникам науки, занятым в различных научно-исследовательских институтах и центрах западно-европейских стран.

Польская научная общественность решила использовать благоприятную экономическую конъюнктуру, существовавшую на рубеже 1927 и 1928 года, чтобы создать в стране специальное учреждение, могущее исправить недочеты, вызванные слишком скудными государственными ассигнованиями на развитие науки. В статье представлены предпринятые тогда ходатайства, благодаря которым на основании распоряжения Совета Министров от апреля 1928 года был создан Фонд национальной культуры, как центральная организация, наряду с соответствующими ведомствами, призванная „оказывать содействие развитию научного и художественного творчества в стране”. Директором Фонда был назначен инженер Станислав Михальски, выдающийся организатор польской науки.

Предполагалось, что первая государственная дотация в размере 5 миллионов злотых, которую Фонд получил в 1928 г., является лишь первым шагом в этой области. Однако из бюджета Президиума Совета Министров на 1930/31 г. было выделено на эту цель только 2 млн. злотых, а в последующие годы вплоть до 1937 г. государственные дотации на Фонд национальной культуры не превышали 1 млн. злотых в год. Финансовое положение Фонда до некоторой степени улучшилось в 1938—1939 гг. Вследствие экономического кризиса в Польше и недооценки компетентными органами растущей роли науки в современном мире Фонд вынужден был ограничить свою деятельность главным образом к „оказанию поддержки главным научным и художественным учреждениям”.

Тем не менее помимо больших трудностей, которые зачастую удавалось преодолеть прежде всего благодаря неиссякаемой энергии и исключительному организаторскому таланту С. Михальского, Фонд национальной культуры сыграл важную роль в деле интенсификации и расширения научных исследований в созданных ранее институтах, а также содействовал организации новых научно-исследовательских центров. Следует отметить, что Фонд создал стипендиальную систему, которая способствовала развитию научной деятельности и творчеству видных польских ученых. При этом Фонд не ограничивался только выдачей пособий и стипендий, но кроме того, он занимался изучением потребностей государства в области науки, а также исследовал с помощью специализированных комиссий нужды отдельных отраслей науки. Можно поставить в упрек этому Фонду лишь то, что он предназначал слишком мало денежных средств на развитие технических наук.

Статья написана на основании данных, содержащихся в изданном Отчете Фонда национальной культуры. Кроме того, автор использовал материалы, хранящиеся в Архиве новых актов и Архиве Польской Академии наук. Много ценных сведений, касающихся освещаемой проблемы, было найдено автором и в стенограммах заседаний Сейма. В статье представлена деятельность Фонда на фоне развития польской науки в 1928—1939 гг.

THE NATIONAL CULTURE FOUNDATION — THE ROLE IT PLAYED IN AIDING POLISH SCIENCE (1928—1939)

In the first decade of Poland's independence after the First World War it proved impossible to assign to scientific research the financial support it urgently needed. In the annual State budgets the expenditures on science were not more than 0.1% of the total, disproportionately little compared with the sums assigned for

such purposes by Poland's neighbours. In consequence, many of those interested in improving this situation turned their attention to the successful evolution of the institutions created in Western Europe for the purpose of aiding scientists active in a wide variety of scientific institutes.

This group of Polish enthusiasts decided to take advantage of Poland's favourable economic situation in 1927—1928 and to promote an institution capable of alleviating the difficulties caused by the way how science was being neglected. These efforts, discussed in detail in this paper, resulted in April, 1928 in a decree of the Council of Ministers which created what was called Fundusz Kultury Narodowej (National Culture Foundation), abbreviated FKN, as a central institution which, alongside of the respective ministries, was to "back up Polish scientific and artistic activities"; Stanisław Michalski, a prominent organizer of Polish science, was appointed director.

The first State appropriation of 5 million zlotys, assigned to FKN in 1928, was supposed to be merely the first step in this direction. However for 1930/31 only 2 million zlotys were assigned to FKN and afterwards, up to 1937, these allowances were reduced to the order of only some 1 million per year; and it was only in 1938/39 that some improvement was secured. Poland's economic difficulties, as well as a lack of understanding on the part of the responsible officials for the growing importance of science in the modern world, limited the effectiveness of FKN "to supporting only the most important scientific and artistic centres".

For all the enormous difficulties confronting S. Michalski's untiring fervour and organisational talent, FKN did fruitful work, contributing to the rate at which research proceeded in existing Polish scientific centres and assisting in the formation of new centres. It is worth while to note that FKN started a system of stipends which enabled prominent Polish scientists to widen the scope of their research. Moreover, FKN went further than merely assigning subventions and stipends: it promoted studies constituting investigations of the services to be rendered by science to the State, and in committee meetings it prepared estimates of the requirements of the various branches of science. However, in this respect FKN's tendency of aiding engineering sciences too parsimoniously met with just criticism.

This paper was prepared on the basis of the proceedings of FKN and the relevant reports held in the Archives of Recent Times and of the Polish Academy of Sciences; use was also made of shorthand accounts from contemporaneous Parliamentary sessions. On the whole, this paper presents a survey of the work done by FKN, based on the historical background of Polish science for the period of 1928 to 1939.